

DOI: 10.7596/taksad.v6i2.804

Citation: Öztürk, Ö. (2017). Çevrecilik Söylemleri Ve Türkiye’deki Çevre Hareketlerinin Seyri. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(2), 441-456. doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v6i2.804>

Çevrecilik Söylemleri Ve Türkiye’deki Çevre Hareketlerinin Seyri

Environmental Discourses and the Course of Environmental Movements in Turkey

Özkan Öztürk¹

Abstract

Environmentalism covers a whole of consistent ideological, philosophical and scientific practices for positively reorganizing the unequal relations between nature and society. In its process of historical evolution, the concept of environmentalism has embodied several political, philosophical and economic variables while other factors have lost their impact in the meantime. Therefore, environmentalism has undergone a number of theoretical and practical changes. While discourses of environmentalism configure their directions by relying upon different intellectual grounds, they build their social practices with reference to these political discourses. This study analyzes discursive dimensions of environmentalism and focuses upon the discursive reciprocity of the relation between intellectual arguments and political orientations in social practices. It further discusses the course of environmental movements regarding the values they have produced and concentrates on the socialization processes of environmental movements along with environmental discourses and practices.

Keywords: Environment, Environmentalism, Environmental Movements, Ecological Movements, Ecological discourse.

Öz

Çevrecilik, doğa ve toplum arasındaki eşitsiz ilişkilerin olumlu yönde yeniden düzenlenmesi için, kendi içinde tutarlı ideolojik, felsefi ve bilimsel pratiklerin bütünüdür. Tarihsel seyri içinde düşünüldüğünde, çevrecilik düşüncesine çeşitli siyasal, felsefi ve ekonomik değişkenler dâhil olurken başka değişkenler önemini kaybetmiştir. Böylece çevrecilik hem teorik anlamda hem de pratikte farklılaşmıştır. Çevrecilik söylemleri birbirinden farklı düşünsel tabanlara yaslanarak siyasal söylemlerinin yönünü tayin ederken toplumsal pratiklerini de bu siyasal söylemler çerçevesinde inşa etmişlerdir. Bu çalışma çevreciliğin söylemsel boyutunu inceleyerek, düşünsel argümanlarla siyasal yönelimler arasındaki ilişkinin toplumsal pratikte nasıl söylemsel bir karşılık bulduğuna odaklanmaktadır. Bununla birlikte Türkiye’deki çevre hareketlerinin seyri çevre söylemlerinin ürettiği değerler içinde ele alınacak ve çevreci hareketlerin toplumsallaşma süreçleri çevre söylemleri ve pratikleriyle beraber değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Çevrecilik, Çevre hareketleri, Ekolojik hareketler, Ekolojik söylem.

¹ Karabük Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, Araştırma Görevlisi. E mail: ozturkozkan2003@gmail.com

1. Giriş

On dokuzuncu yüzyılın korumacı perspektifinden yirmi birinci yüzyılın yeşil siyaset pratiklerine kadar uzanan zaman diliminde çevrecilik, bireysel refleks ve değerlerden siyasal teori ve uygulamalara yönelen; politik tavırlar ve ekonomik uygulamalar doğrultusunda çeşitli biçimler almıştır. Carter'ın da (2007: 3) belirttiği gibi mevcut koşullarda çevreci pratikleri belirleyen temel odak noktası, insan topluluklarıyla doğal dünya arasındaki ilişkilerdir. Doğal dünya ile insan topluluklarının ilişkisinin düzenlenmesini içeren çevrecilik, bir taraftan toplumların doğanın kendini yeniden üreteceği doğal akışa yapacakları müdahalenin düzenlenmesiyle, diğer taraftan bu mevcut düzenlemelerin ortaya çıkardığı sonuçlarla ilgilenir.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından önceki süreci kapsayan çevrecilik, söylemsel olarak doğanın korunmasına vurgu yapan, uygulamada ise bölgesel iyileştirmeleri hedef alan pratikleri içermektedir (Brulle, 1996). Korumacılığı kapsamakla birlikte, küresel ekolojik sorunları eksene alan, doğa-toplum ilişkisine bütüncül bir perspektifle bakan ve çevre sorunlarının çözümünü politik dönüşümlerle gerçekleştirmeyi hedefleyen çevrecilik, ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkmıştır (Carter, 2007; Talshir, 2004; Connelly & Smith, 2003). En büyüğünden en ufağına kadar çeşitli yönetsel organizasyonlardan bireysel aktörlerin pratiklerine yayılan; toplumsal olanla doğal olan arasındaki ilişkiyi topluma müdahaleyle kurgulayan çevreci düşünce, çevrecilikte bir eksen kaymasına neden olmuştur. Bu eksen kayması çevrecilik düşüncesinin felsefi ve ideolojik temellerini oluşturup siyasal yönelimlerini belirleyerek modern çevreciliğin sınırlarını çizer. Sınırlar, doğa-toplum bağlamında, Slocumbe'nin (1984: 282) ifade ettiği gibi sosyal, ekonomik ve siyasal uygulamalarının da çevrecilik düşüncesi içine dâhil edilmesiyle genişlemiştir. Bu bağlamda düşünüldüğünde çevrecilik doğayı olduğu kadar toplumsal pratikleri, ekolojik yaşamı olduğu kadar insanı, çevre sorunlarını olduğu kadar çözüm süreçlerini de içine alan bütünlüklü bir yaklaşım sunar.

Bu bütünlüklü yaklaşım çevreciliğe çok farklı yaklaşımlar ve perspektifler sunar. Çeşitli kabuller ve öncelikler çevreciliği çok boyutlu bir hale getirirken, farklı çevrecilik söylemlerinin oluşmasına yol açmıştır. Çevrecilik söylemleri sorunların ve çözümlerin önceliğinde bir hiyerarşi oluşturduğu gibi, bu çözüm ve önerilere yaklaşma biçimlerini de belirler. Dahası belirli bir dünya görüşü oluşturur ve toplumsal pratiklerin bu doğrultuda gelişmesine neden olur. Özellikle siyasal ve ekonomik yönelimli gelişen çevre söylemleri, çevre sorunlarıyla toplumsal sorunları birlikte düşünen bir çevre-toplum algısı oluşturur.

Çevre ve toplum arasında kurulan ilişkinin niteliği aynı zamanda çevrecilik düşüncesinin niteliklerini de belirler. Çevre sorunlarına ilişkin geliştirilen perspektiflerin çevreyi mi yoksa toplumu mu merkeze aldığı sorusuna verilecek cevaplar aynı zamanda farklı çevre söylemlerinin de üretilmesinde temel belirleyici faktördür. Siyasal, ekonomik ya da düşünsel uygulamaların yarattığı etkiler, çevreci perspektiflerin oluşturduğu söylemlere paralel olarak sınıflanır ve kategorize edilir. Bu anlamda çevre söylemlerinin içerikleri, çevre ve toplum arasındaki ilişkiye dayanan ve bu ilişkiyi yeniden üreten siyasal, ekonomik ve düşünsel pratiklerin çevre ve toplumla olan ilişkisi tarafından belirlenir. Böylece çevre söylemleri, bir çevre algısının yanı sıra toplumsal pratiklerin çevreyle olan ilişkisinin toplumsal olarak algılanmasına doğrudan etki eden anlamları da üreterek yaygınlaştırır.

2. Çevrecilik Söylemleri

Çevrecilik fikri ve pratikleri, bu iki kavrama ilişkin geliştirilen toplumsal, siyasal ve ekonomik uygulamaların etrafında şekillenmiştir. Bununla birlikte çevrecilik fikrinin ve uygulama alanlarının tanımlanmasında siyasal perspektifler ve yönelimlere bağlı farklılıklar mevcuttur. Kendilerini ekolojik olarak tanımlayan hareketler, çevreciliğin bir düşünce üretmekten ziyade genel geçer pratikleri tanımladığını vurgulayarak (Dobson, 2007: 3) “çevreci” tanımlamasının yerine “ekolojik” tanımlamasını tercih ederler. Ancak çalışma boyunca incelenecek söylemleri üreten hareketlerin bir kısmının “çevreci” diğer kısmının ise “ekolojik” tanımlamasını benimseyişinden kaynaklı olarak ortaya çıkabilecek anlam kargaşalarını gidermek için farklılıklar dikkate alınmadan tüm hareketler “çevre hareketleri” olarak, söylemler ise “çevrecilik söylemi” kavramıyla değerlendirilmiştir.

2.1. Çevreciliğin Düşünsel Dayanakları

Doğa üzerinde bilim ve teknoloji yoluyla hâkimiyet kurma ve bundan siyasal ve ekonomik fayda elde etme, çevrecilik düşüncesinin felsefi argümanlarını oluştururken karşı çıktığı temel ilişki ağıdır. Bu ilişki ağında çevrecilik düşüncesinin karşı olduğu başlıca iki düşünsel tavır söz konusudur. Bunlardan ilki doğa-insan ilişkisine insan-merkezli (antroposentrik) bakışın eleştirisidir. Eckersley’in (2003: 51) ifadesiyle insan-merkezcilik (antropocentrism) “insanoğlu ve doğanın geri kalanı arasında ahlaken uygun bir ayırım çizgisi olduğu, insanoğlunun tek ya da temel değer ve anlam kaynağı olduğu, insan dışındaki doğanın da bu yüzden insanlığa hizmet etmek dışında hiçbir amacının olmadığı inancıdır”. İnsan-merkezcilik yaklaşımı, insan ihtiyaçlarının giderilmesini açacak şekilde kaynakların ve hammaddeğin sömürülmesinin ancak doğanın araçsallaştırılıp insanların hizmetine sokulduktan sonra mümkün hale gelebileceğini savunan görüştür. Bu anlamda, çevrecilik

düşüncesi açısından, on yedinci yüzyıldan yirminci yüzyıla kadar uzanan üretim ve yönetim süreçleri aynı zamanda doğanın sömürülmesi sürecinin de ifadesidir.

Çevrecilik düşüncesinin karşı çıktığı diğer düşünsel tavır ise teknoloji-merkezciliktir (technocentrism). Teknoloji-merkezcilik “toplumun tüm çevresel sorunlarını teknoloji ve bilimi kullanarak çözebileceğine ve sınırsız bir maddi gelişme sağlayabileceğine iyimserlikle inanılan düşünme tarzıdır” (Carter, 2007: 77). İnsan-merkezli düşünme tarzının bir sonucu olarak değerlendirilebilecek teknoloji-merkezcilik, doğayla ilgili olarak yönetimin olduğu kadar üretimin de sınırsızlığına vurgu yapar. Bununla birlikte mevcut durumdaki bütün olumsuzluklar teknolojinin yeteri kadar gelişmemesiyle ilişkilendirilir ve teknolojik gelişmenin bir noktasında mevcut sorunların çözülebilir hale geleceğine inanılır.

Bunlara karşılık çevrecilik söylemlerinin en güçlü felsefi argümanları ekoloji-merkezcilik (ecocentrism) adı altında bir araya getirilir. Ekoloji-merkezcilik, insan varoluşunu ekosistemin varoluşuyla ilişkilendirir ve insanlığı doğal ekosistemin bir parçası olarak görür (Brulle, 1996: 69). Her şeyden önce ekoloji-merkezcilik bütün canlıları ve onların ihtiyaçları ile yaşam alanlarını tanıır. Bu tanıma, birini diğerinin yararına feda etmeyi değil, karşılıklı etkileşimi içerir. Böylece etkileşim etik ve politik toplumsal ilişkilerin tamamını kapsar (Carter, 2007: 14). Doğa ve toplum arasındaki ilişkiyi eşitlemeyi ve farklı veçheleriyle genişletmeyi hedefleyen ekoloji-merkezcilik Eckersley’e (2003: 46) göre insanların olduğu kadar diğer canlıların da yaşamları ve gelecekleriyle ilgilenir ve bu nedenle mevcut insan-merkezli bakış açısının parçacı algısına karşıt olarak bütünsel bir dünya algısını savunur.

Çevrecilik düşüncesi içinde ekoloji-merkezcilik, insan ihtiyaçlarını ya da teknolojiyi reddeden düşünsel sınırlar çizmez (O’Riordan, 1981: 1). Bunların doğanın tahakkümü ve insan dışındaki diğer canlıların yaşam alanlarını gasp edecek şekilde organize edilmesine karşı çıkar. İnsan-merkezcilik ve teknoloji-merkezcilik eleştirileri, parçacı (atomistic) ve mekanist (mechanistic) doğa ve dünya görüşlerinin eleştirisini de içerir, çünkü bir makine gibi işleyen ve parçalarına ayrılacak bir doğa algısı, serbestçe müdahale edilebilir ve ayarlanabilir doğa algısını yaratır.

Pepper, (2008) insan-merkezli ve teknoloji-merkezli bakış açılarını eleştiren çevrecilik düşüncesinin bu iki bakış açısının karşısına ekoloji-merkezli perspektifi koymasına rağmen, çevrecilik felsefesi içinde hala bir ayrımın olduğundan bahseder. Çevrecilik düşüncesi bir taraftan insanla doğayı birbirinden ayıran ikili (düalist) bir algıya sahipken diğer taraftan hala bu ikiliği ortadan kaldırmaya çalışmaktadır (akt. Pepper, 2008: 33). Aynı vurguyu farklı bir biçimde Carter da yapmaktadır. Ona göre ekoloji-merkezli perspektif son elli yılda çevrecilik düşüncesi içinde hızla yayılıyor olsa da çevrecilik felsefesi bugün hala iki farklı yaklaşıma sahiptir. Bunlardan ilki *bütüncül yaklaşım*, diğeri ise *ahlaki genişlemeci yaklaşımdır* (Carter,

2007: 14-19). *Bütüncül yaklaşım* ekoloji-merkezli değerleri tamamen benimsemişken *ahlaki genişlemeci yaklaşım* doğa ile toplum arasındaki ilişkinin aşamalı olarak geliştirilmesi ve bu ikisi arasında bütünlük ve tam bir uyum için “gerçekçi” politikalar geliştirilmesi gerektiğini savunur.

2.2. Çevrecilik ve Siyaset İlişkisi

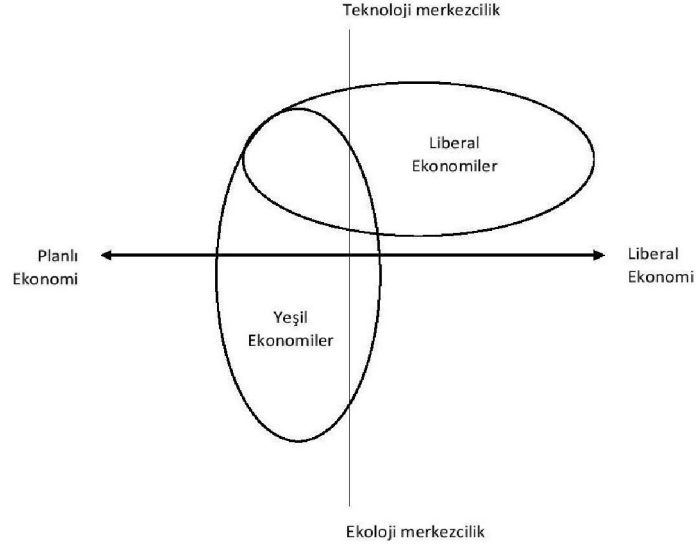
Çevrecilik düşüncesi felsefi kökleri itibariyle kendini eleştiri olarak kurar ve karşı çıktığı düşünceler üzerinden kendi özgün görüşlerini geliştirir. İnsan-merkezcilik ve teknoloji-merkezcilik eleştirileri, düşünsel bir arka plan oluşturmak kadar, farklı çevrecilik söylemlerini siyasete dâhil eden örgütlenmelerin mevcut siyaset biçimlerine karşı alternatif oluşturabilecek farklı pratiklerinin önünü açmıştır.

Çevrenin insan müdahalesinden korunması fikri oldukça eski olsa da çevreciliğin siyasete aktif olarak dâhil olması 1960’ların sonunda, farklı toplumsal olaylara ilişkin yeni örgütlenme biçimlerinin oluşmaya başladığı döneme aittir (Field vd, 2002: 215-216). Bu dönem, farklı toplumsal konuların (ayrımcılık, savaş karşıtlı, kirlilik vs.) kendi bağlamları içinde değerlendirilip bu minvalde toplumsal ve siyasal taleplerin üretildiği, önceki durumdan farklı bir siyasal havayı kapsamaktadır. Doğaya ve ekolojiye ilişkin sorunlar da her anlamıyla böyle bir dönem içinde aktif siyasetin bir parçası olmaya başlamıştır. Mevcut siyasal ve ekonomik uygulamaların yarattığı doğa tahribatına karşı geliştirilen siyaset, her şeyden önce karşı çıkılan uygulamaların düşünsel köklerini eleştirir ve bu eleştiriye özgün ya da hali hazırda mevcut olan ideolojik ve siyasal örgütlenmelere ekleyerek çevreci bir siyasetin imkânını arar. Siyasetin uzamında diğer tüm siyaset yapma pratikleri gibi kendini konumlandığı düşünsel çerçeve siyasetin iki kutbunun yarattığı bağlamlara yerleşirken, diğer eksen çevrecilik düşüncesinin merkezi karşıtlığını oluşturan teknoloji-merkezcilik ve ekoloji-merkezcilik uçlarında kurulmaktadır. Farklı çevre siyasetleri bu iki ekseninde aldıkları konumlara göre değerlendirilebilir.

2.3. Çevrecilik ve Ekonomi İlişkisi

Çevreci perspektiften değerlendirildiğinde mevcut ekonomik sistem ekolojiyle ekonomi arasındaki ilişkinin farkında değildir (Eckersley, 2006: 153). Sistemin insan-merkezli doğası, ekosistemi yok sayarken üretim kapasitesini sadece insan ihtiyaçlarına göre genişletir. Rekabet kavramı mevcut ekonomik sistemi büyütürken ekolojik çeşitliği ve doğayı bu sistem için sadece bir kaynak olarak değerlendirir. Bu anlamda çevreci söylemlerin ürettiği ekonomi fikri, planlanmış ekonomi fikrine yakındır. Planlanmış ekonomi üretim ve tüketim sürecini denetlerken insan ihtiyaçlarıyla birlikte ekolojik ihtiyaçları da gözetmek zorundadır.

Mevcut ekonomik faaliyetlerin ihtiyaç duyduğu teknoloji yoğunluğu ise aynı şekilde ekolojik bütünlüğe zarar vermeyecek biçimde üretim ve tüketime dahil edilmelidir.

Şekil 1: Çevreci ve Liberal Ekonomiler (Eckersley, 2006: 152)

Şekil 1’de görüldüğü gibi çevreci ekonomik perspektifler geniş bir alanda farklılık göstermektedir. Ancak çevreci ekonominin yoğunlaştığı yer, liberal düşüncenin “bırakınız yapsınlar” söylemiyle temellenen liberal ekonomi alanından daha çok bu ekonomiye alternatif düzenlemeleri içeren planlı bir ekonomi anlayışıdır. Sosyo-ekonomik düzlemin dışında tıpkı çevreci siyaset gibi çevreci ekonomi de kendi niteliklerini, teknoloji ve ekoloji karşıtlığının oluşturduğu diğer bir eksenle ifade eder. Mevcut üretim biçiminin niteliklerine bağlı olarak teknolojiye duyulan ihtiyaç çevreci ekonominin ekolojiyle teknolojiyi uzlaştırma girişimleri ve mevcut teknoloji anlayışlarına alternatif üretme çabası arasında gidip gelmektedir.

Mevcut kapitalist ekonomik üretim mantığında, çevrenin kapasitesi ekonomik büyüme için bir sınır teşkil etmez. Teknoloji ve bilgi yoluyla doğal kaynaklar verimli kullanıldığında sınırsız bir büyüme imkânı sağlar. Bu bağlamda büyüme için sınırlar doğa ve doğal kaynaklar değil, teknoloji ve bilgidir (Sagoff, 2004: 155). Bu bağlamda sınırsız doğa anlayışı çevreci ekonomi ve liberal ekonomi için bir payda oluştursa da çevreci ekonomi açısından zenginlik ve ihtiyaçların tanımlanması yoluyla sınırsız bir doğa anlayışına varılabilir. Yani sürekli üretim mantığı ve sonsuz ihtiyaçlar gibi doğanın sömürülmesine neden olan kabuller yerine gerekli ihtiyaçların karşılanması, gerçek anlamda insan-doğa ilişkisi bağlamında sınırsız bir doğaya imkân sağlayacaktır.

Çevreci ekonomiyle hâkim ekonomik yapı ihtiyaç ve istek kavramlarıyla birbirinden ayrılır. Mevcut ekonomik sistem zenginlik, mal ve hizmetleri yeniden üretmek için üretilen mal ve hizmetlerden kâr elde etmeyi; yani sadece mal ve hizmeti değil bunların içinde gizli olan bir kârı da üretmeyi hedefler. Tüketim süreci ise üretilen nesnelerin ihtiyaca yönelik içeriğini aşar ve istek kavramıyla netleştirilir. İhtiyaçla istek arasındaki fark üretilen mal ve hizmetlerin içeriğindeki kar gibi gizlidir. Buna karşılık zenginlik ve ihtiyaç kavramları çevreci ekonomi için mal ve hizmetlerin üretimini değil, mal ve hizmetlerin ihtiyaç doğrultusunda üretilmesini ve ekolojik çeşitliliğin korunmasını içerir. İhtiyaç ve istek arasındaki fark netleştirilmiştir. Buna bağlı olarak zenginlik, bütün bir ekosistemin kendini yeniden üretebilecek koşullara sahip olması ve bütün ihtiyaçların eşit bir şekilde giderilmesidir.

3. Türkiye’de Çevrecilik

Türkiye’de çevrecilik kavramının gelişimi 1970’li yıllardan itibaren ortaya çıkan ve güncel çevre sorunlarını dile getiren protesto ve örgütlenmelerle birlikte, yine aynı dönemde dünyadaki çevre konjonktürüne bağlı olarak devlet organizasyonunda atılan adımlar sonucunda iki koldan ilerleyen bir sürecin ürünü olarak değerlendirilebilir. Dünya konjonktüründe özellikle bir düşünce kuruluşu olan Roma Kulübü’nün hazırlattığı ve 1972 yılında yayınlanan “*Büyümenin Sınırları*” raporu; ve yine aynı yıl Birleşmiş Milletler’in düzenlediği Stockholm Konferansı²’nın çevre sorunlarını çevre-ekonomi-siyaset ilişkisi bağlamında bütün dünyanın gündemine getirmesi Türkiye’de de yankı bulmuş ve 1972’de başbakanlık bünyesinde Çevre Araştırma Birimi oluşturulmuştur. Daha sonraki süreçte devlet organizasyonu içinde çevre sorunlarına müsteşarlık ve genel müdürlük düzeylerinde ilgi gösterilmiş, 1983 yılında bir Çevre Bakanlığı kurulmuştur.

Devlet’in kendi bünyesinde oluşturduğu bu kurumlar, çevre sorunlarının düzenleme gücüne muktedir bir muhatap bulması anlamında önemlidir. Çok farklı bağlamlarda değerlendirilen çevre sorunlarının özellikle müsteşarlık ve bakanlık seviyesinde karşılık bulması en azından Türkiye’de çevreye ilişkin tanımlamalara olanak sağlayacak bir kapı açmıştır. Ayrıca protesto ve örgütlenmelerle çevre sorunlarına dikkat çeken mücadelelerin sorunlarını çevre kavramı içinde ifade edebileceği resmi kurumların olması, bu mücadeleleri de çevrecilik kavramı üzerine daha detaylı düşünmeye zorlayarak mücadelelerin örgütlenme biçimlerini ve tarzlarını daha belirgin hale getirmiştir.

² Stockholm Konferansı, kültürel ve doğal mirasların korunması için yapılan çalışmalar olsa da çevre sorunlarına doğrudan değinilen Birleşmiş Milletler (BM) düzeyindeki ilk girişim olmuştur. Bu konferanstan sonra BM tarafından doğrudan çevre sorunlarına odaklanan, hukuki anlamda bağlayıcılığı olan birçok sözleşme oluşturulmuştur. Türkiye 1972 Paris, 1976 Barcelona, 1979 Bern, 1989 Basel, 1992 Rio, 1997 Kyoto sözleşmelerini taraf olarak kabul etmiştir.

Çevrecilik düşüncesinin bugünkü içeriğini kazanması teorik tartışmalarla oluşturulan bağlamlardan çıkan sonuçlar kadar, tarihsel olarak gelişen mücadelelerin de sonucudur. Türkiye’deki çevrecilik fikrinin gelişimi de bu süreçten azade değildir. Çevreyle kurulan ilişkiler ve bunların sonuçları bağlamında çevreyi bir sorunlar ağı içinde düşünmek, Türkiye bağlamı içinde çeşitli mücadelelerin artarak gelişen etkisiyle mümkün olmuştur. 1970’lere kadar uzanan bu mücadeleler öncelikle mahalli sorunların dile getirilmesiyle ortaya çıkar. 1975’te Murgul’daki bakır işletmelerinin, aynı yıl Samsun’daki bakır izabe tesislerinin, 1977’de Elmadağ’daki barut ve çimento fabrikalarının çevreye ve tarımsal üretime verdiği zararlar yöre halklarının protestosuyla karşılanmıştır (Duru, 1995: 56-57). Çevre sorunlarına karşı Türkiye’deki ilk farkındalıkları temsil eden bu yerel protesto hareketleri aynı zamanda çevre sorunlarının sadece çevreyle ilgili olmadığını, aynı zamanda geniş bir ekonomi ağını kapsadığını göstermesi anlamında da önemlidir. Çevre-siyaset ilişkisine dair farkındalık ise özellikle 1980’li yıllarda gelişmiştir.

1970’li yıllardaki bu protestolar fabrika üretimlerinin çevreye verdiği zarara karşı olan hareketler olduğu kadar, fabrikaların yarattığı tahribatın tarımsal üretime etki etmesi ve tarımla geçinen yerli halkın bu tahribatla birlikte ekonomik zarara uğramasına karşı olan protestolardır. Hızla sanayileşen bölgelerde ortaya çıkan çevre sorunlarını çevre-ekonomi ilişkisi perspektifinden inceleyecek yasal bir düzenlemenin olmaması bölge halklarını kendi sorunlarına çözüm üretecek arayışlara yönlendirmiştir. Bu anlamda Türkiye’deki ilk çevreci protestolar, bilinçli olmasa da çevre-ekonomi ilişkisini içeren ve bu ilişkiye dikkat çeken protestolar olarak değerlendirilebilir.

Çevreci protestoların genişleyerek ülke geneline yayılması ve kitlelerin ilgisini çekmesi de 1970’li yıllarda gerçekleşmiştir. 1977-1979 yılları arasında Akkuyu’da nükleer santral yapımına karşı olan yöre halkı ile çeşitli nükleer karşıtı kuruluşların gerçekleştirdiği protestolar ve hazırlanan raporlarla Türkiye geniş katılımlı ilk çevreci protestoyla tanışır. Akkuyu protestoları Türkiye’deki çevreci mücadelenin kurumsallaşması için önemli bir adımı içerir. Öncelikle protestolar sadece yerel halkın dâhil olduğu protestolar olmamasıyla öne çıkar. Önce bölgedeki farklı yerleşim yerlerinden insanlar protestolara katılmış, daha sonra özellikle yapılan yayınlarla ülkenin birçok yerinden insanlar bu protestoya dâhil olmuştur. Bu protestoların etkisi siyasal anlamda da karşılık bulmuş, yerel yönetimlerden başlayarak siyasetin bir parçası haline gelmiştir. Ayrıca Künar’ın da (2002: 26-28) gösterdiği gibi farklı yayın organlarında yayınlanan yazılar ve hazırlanan raporların etkisiyle, özel bir konudan hareketle de olsa çevre üzerine üretilen düşünceler çevrecilik kavramının gelişimine katkı sağlamıştır.

Nükleer santral yapımından hareketle gündeme gelen çevre-ekonomi ilişkisi, turizm faaliyetlerinin bu santralden nasıl etkileneceği; bölgedeki balıkçılık ve tarımsal faaliyetlerin ve bu faaliyetlerden geçinen yöre halkının ekonomik koşulları; oluşabilecek sağlık riskleri ve tüm bunların siyasal etkileri o zamana kadar görülmemiş geniş bir çerçeve içinde tartışmaya açılmış ve çevreye ilişkin bir konunun çok farklı toplumsal bağlamlarda tartışılmasına neden olmuştur. Bu anlamıyla çevre sorunları ve çevrecilik faaliyetleri geniş bir tartışmanın merkezine yerleşerek Türkiye’de çevrecilik kavramının gelişmesinde yeni bir alanın açılmasına olanak sağlanmıştır.

1980’li yıllar ise çevre sorunlarının artmasına paralel olarak çevre mücadelelerinin genişlemesine sahne olmuştur. 1970’li yıllar öncelikle çevre kirliliği ve çevre sorunlarının ekonomik etkilerinin ön plana çıktığı yıllarken, 1980’li yıllar tüm bunlarla birlikte çevre sorunlarının siyasallaştığı ve siyasal bir zeminde karşılık bulduğu yıllardır (akt. Kavas, 2011: 56). Ancak böyle bir sürecin başlaması 1980 darbesinin etkisinin ortadan kalkmaya başladığı 1980’li yılların ortalarından sonra mümkün olmuştur. Bu yıllar çevre hareketleri ve mücadelelerinde büyük bir artışın olduğu yıllar olmakla birlikte somut çözümler araması anlamında siyaseti bir araç haline getiren örgütlenmelerin de faaliyet göstermeye başladığı yıllar olmuştur. Şahin’in (2007) ifade ettiği gibi darbe sürecinin yarattığı siyasal boşluk ve doğrudan siyasi faaliyetlerin risk taşıdığı bir dönemde darbe öncesi siyasal aktörlerin özellikle dünyadaki gelişmelerle birlikte kendilerine çevre tartışmaları üzerinden bir kanal açmaları, çevreci faaliyetleri siyasal alanın sınırlarına daha da yaklaştırmıştır.

Yatağan ve Aliğa’daki termik santrallerin yarattığı kirliliğe karşı gerçekleştirilen protestolar enerji üretim sürecinin yarattığı sorunları ifade etmesi anlamında önemlidir. 1977’de faaliyete geçen Yatağan termik santrali ve Aliğa’daki termik santralin yarattığı çevre kirliliğine ilişkin protestolar 1980’li yıllardan günümüze kadar sürmektedir. Özellikle Yatağan’da düzenlenen miting ve Aliğa’da oluşturulan ve binlerce insanın katılımıyla oluşan insan zinciri, enerji santrallerinin yarattığı kirliliği bütün ülkeye duyurmak bakımından önemli faaliyetler olarak görülür (Dinçer, 1996: 130-132). Bunlarla birlikte özellikle Ankara’da çevre düzenlemesine ilişkin yapılan protestolar bu dönem için özel bir öneme sahiptir. Ankara’daki parkların otoparka dönüştürülmek istenmesi üzerine ortaya çıkan protestolar şehir bilincinin oluşması ve bölge insanlarının kendi yaşamlarıyla çevreleri arasında bir ilişki kurduğunu görmek açısından önemlidir. Sadece ekonomik ve siyasal sebeplerle değil, doğrudan insanların yaşam alanlarını korumak için giriştikleri bu protestolar ve elde edilen sonuçlar on yıllık bir süreç içerisinde bile bir çevre farkındalığının oluştuğunu göstermektedir. Yine aynı yıllarda Dalyan’da yapılmak istenen ve kaplumbağaların üreme alanlarını tahrip edecek otele ilişkin protestolar da çevre bilincinin gelişimi için bir adım olarak saptanabilir.

1970’li yılların sonunda Akkuyu nükleer santraline karşı oluşan ilk geniş çaplı protestonun yarattığı etkinin muadili 1984 yılında Gökova’da yapılması planlanan termik santrale karşı protestolarda ortaya çıkmıştır. Bölgenin yerel halkıyla birlikte çeşitli örgütlenmeler, siyasal partiler ve sanatçıların dâhil olduğu protestolarla santral tartışması ülke sathına yayılmıştır. Düzenlenen imza kampanyası, gösteriler, farkındalık yaratmak için gerçekleştirilen toplantılar ve Ankara’ya gerçekleştirilen yürüyüş termik santralin sadece bir çevre sorunu olmadığını; siyasal ve ekonomik nitelikleriyle birlikte santralin geniş bir toplumsal ilişkiler ağını kapsadığını kitlelere anlatmaya çalışmıştır. Özellikle Ankara’ya gerçekleştirilen yürüyüş, sorunla çözüm arasındaki ilişkinin siyasal bir boyuta sahip olduğuna dair geliştirdiği bilinç açısından önemlidir. Bunun aynı zamanda Türkiye’deki çevrecilik kavramının gelişmesinde bir diğer basamağı temsil ettiği gerçeğinin hakkını vermek gerekir. Çevre sorunun büyük bir sorunlar kümesinin parçası olduğu hem protestocular tarafından deneyimlenmiş hem de çözüm üretecek merci ve süreçlerin bu bütünlüğün farkına varması sağlanmaya çalışılmıştır.

1980’li yıllarda çevreci mücadeleyi güçlendiren ve bu mücadeleye doğrudan siyasal bir nitelik kazandıran oluşum Yeşiller Partisi’nin kuruluşudur. Türkiye’deki siyasal parti mantığının dışında kalan bir anlayışla, daha çok toplum ve çevre sorunlarına karşı bir muhalefeti temsil etmek için kurulan; bu anlamıyla bir baskı grubu işlevi gören (Duru, 2002) Yeşiller Partisi’nin kurulumu her şeyden önce kitleselleşme mücadelesi veren çevre hareketinin o dönemdeki örgütlenme potansiyelini göstermesi bakımından çevre mücadelelerini güçlenmiştir. Çevrenin sadece korunacak bir öge olmadığı, doğrudan yaşamı belirleyen diğer süreçlerle birlikte, özellikle ekonomi ve siyasetin önemli bir parçası olduğu düşüncesi Yeşiller Partisi’nin kurulması ve mücadelesiyle birlikte güçlenir. Bununla birlikte mücadelenin birçok boyutundan biri olan halk tabanının örgütlenmesi ve mücadelelerin devamlılık sağlaması için de Yeşiller Partisi’nin yürüttüğü protestolar önemli olmuştur.

6 Haziran 1988 yılında kurulan Yeşiller Partisi, tüzüğünde (1988: 18) temel ilkesini “doğanın, ekolojik sistemin, tüm canlıların, toplumsal ilişkilerin, insan hak ve özgürlüklerinin, barış içinde yaşamının korunmasının mücadelesi” olarak benimsemiştir. Bu ifadenin kapsayıcılığı dönemin şartları göz önüne alındığında Türkiye’deki çevre mücadelesinin ve çevrecilik anlayışının en azından teorik olarak çok geniş bir perspektife sahip olduğunu göstermektedir. Ancak bu teorik çerçevedeki geniş perspektif parti içindeki teorik farklılıklar ve çevre sorunlarının karşılık bulacağı bir halk kitlesi yaratılamadığı için pratikte uzun ömürlü olamamıştır.

1990'lı yıllar Türkiye'deki çevre hareketinin olduğu kadar çevrecilik kavramının da farklı açılardan geliştiği yıllar olmuştur. 1990'lı yıllara dek süren yirmi yıllık süreç yerel sorunlara çözüm arayan çevre protestolarının gerçekleştiği ve çevre hareketinin genel eğilimini belirleyen yıllar iken çevrecilik kavramı bir fikir olarak doğanın korunmasını ve yerel halkın geçim kaynaklarının devamlılığını ifade eden naif içeriğiyle anlam kazanmıştır. Bununla birlikte bu protesto hareketlerinden bağımsız bir çevrecilik düşüncesinin hatırı sayılır biçimde ortaya çıkması kısa süreli Yeşiller Partisi deneyimiyle mümkün olmuştur (Kaya, 2011). Böylece 1990'lı yıllar çevre hareketlerinin kitleselleşmesi, kurumsallaşması ve hatta farklı anlamlar ifade eden farklı çevreciliklerin ortaya çıktığı yıllar olarak öne çıkmıştır.

1990'lı yıllar öncelikle madencilik faaliyetlerine ve hidroelektrik santrallere karşı yürütülen protesto ve direnişlerin çevre hareketinin merkezinde olduğu yıllar olmuştur (Kavas, 2011: 64). 1996'da Bergama ve 1997 yılında siyanürle altın aramak için yapılan ağaç kesimlerine tepki olarak gerçekleştirilen protestolar, önceki yıllara oranla çok daha büyük yankı bulmuş, dönemin önemli tartışma konularına dönüşmüştür. Bölgede yapılan gösteriler, neredeyse bir gelenek haline gelmiş Ankara yürüyüşleri, maden şirketlerinin bölgeye girmemesi için gerçekleştirilen yol kesme eylemleri ve bunlara ek olarak yazılı basında çıkan birçok yazı bölgede oluşan protestoların büyük bir çeşitlilikle yapılmasına olanak sağlamıştır. Bu anlamıyla çevre hareketi, çeşitli kitle iletişim araçlarının çoğalması ve konuya ilgi göstermeleriyle birlikte sesini ulusal düzeyde duyurmuştur. Aynı şekilde hidroelektrik santrallerine karşı mücadeleler de 1990'lı yıllardan günümüze kadar Türkiye'deki çevre hareketinin ilgilendiği temel konulardan biri olma zorunluluğunu taşımaktadır. Sayısı binleri bulan hidroelektrik santrallerin yarattığı lokal etkiler, toplamda büyük bir çevre sorunun varlığını kitlesel olarak devam ettirmektedir.

1990'lı yılların sonu ise çevre sorunlarının farklılaşıp çeşitlenmesiyle birlikte yeni direniş alanlarının oluşmasının ve toplamda Türkiye'deki çevre hareketinin niceliksel genişlemesinin yılları olmuştur. 1980'li yıllarda ortaya çıkan çevre sorunlarıyla 2000'li yıllarda ortaya çıkan sorunların kesişme noktasındaki 1990'lı yıllar, yaşanan toplumsal dönüşümlerle birlikte, tarihi alanların korunmasından termik ve nükleer santral yapımına, madenlerin yarattığı tahribattan yol düzenlemelerinin çevreyi tahrip etmesine kadar farklı nicelik ve nitelikteki çevre sorunlarının ortaya çıktığı bir dönem olmuştur.

Türkiye'deki çevre örgütlenmelerinin çevre sorunlarının farklılaşmasına bağlı olarak 1990'lı yıllarda bir kurumsallaşma sürecine girdiğinden bahsedilebilir. Bugün de varlıklarını devam ettiren birçok çevre derneği ve çevre vakfının kuruluşu 1990'lı yıllarda gerçekleşmiştir. 1980'li yılların doğrudan soruna odaklı hareketleri varlıklarını hala sürdürüyor olsa da planlanmış bir program üzerinden çeşitli projeler üreten çevre vakıfları ve

dernekleri 1990'lı yıllarda ortaya çıkmış ve böylece Türkiye'de çevreciliğin kurumsal bir yapıya sahip olması yönünde önemli gelişmeler kaydedilmiştir.

Kurumsallaşma süreci çevreciliğin kavramsal olarak toplumsal yapıya yerleşmesi için önemli olsa da kavramın içeriğinin nasıl doldurulduğu, çevreci hareketler ve kavramın kabul edilen beynelmilel anlamı için tartışma götürür nitelikler göstermektedir. Bunda farklı çevrecilik yorumlarıyla birlikte Şahin'in de (2007) ifade ettiği gibi sermaye ve sanayiye bağlı olarak ortaya çıkan ve çevre sorunlarına ilişkin farklı görüşler üreten vakıf ve derneklerin kurulmasının da payı büyüktür. Öncelikle ekonomi-çevre ilişkisinde ortaya çıkan sorunları kendi yöntemleriyle (örneğin plastik atıkları toplama) çözmeye çalışan bu kuruluşlar aynı zamanda sahip oldukları mali kaynaklara bağlı olarak bir taban oluşturma, propaganda yapma, karşıtı olan grupların varlık alanlarını sınırlama gibi olanaklara sahip olmuşlar ve çevreciliğin anlam ve içeriğini de doldurma fırsatı yakalamışlardır. Çevreciliğe belirli bir perspektiften yaklaşan bu vakıf ve derneklerin genel anlamda çevreci hareket ve çevrecilik fikri için yarattığı temel problem, eşit düzlemde rekabet edilemediği için kendi söylemsel güçlerini çevreciliğin kendisi olarak gösterebilecek propaganda imkânına sahip olmalarıdır.

2000'li yıllarda çevreciliğin siyaset ve ekonomiyle kurduğu ilişkinin büyük değişimlere uğradığını iddia etmek mümkün değildir. Ancak yine de çevreci örgütlenmeler içinde 1990'lı yıllarda ivme kazanmış olan kurumsallaşma süreci 2000'li yıllarda çevreciliğe yeni perspektifler sağlamıştır. Her şeyden önce 1990'lı yıllara oranla detaylandırılmış, hedefler kadar bu hedeflere ulaşmak için kullanılan araçların da belirginleştirildiği programlar, çevreci hareketler ve örgütlenmeler içinde önem kazanmıştır. Profesyonelleşme olarak tanımlanabilecek bu süreç sonucunda çevre, dernek ve vakıfların siyasal ve ekonomik programlarını netleştirmesi düşünsel yapı anlamında ideolojik konumlarını belirgin hale getirmiştir. Daha önce farklı konulara aynı ilgiyle yönelen çevre kuruluşları, çalışma alanlarını daha spesifik konularda yoğunlaştırarak kurumsallaşmayla profesyonelleşmeyi bir arada var edecek kurum içi işleyişler üretmişlerdir. Örneğin TEMA (Türkiye Erozyonla Mücadele ve Ağaçlandırma) vakfı temel olarak ağaçlandırmaya odaklanırken Türkiye Çevre Vakfı Türkiye'deki çevre konularıyla ilgili hukuki mevzuatların geliştirilmesi için faaliyetler yürütmüştür. Çevre sorunlarının hukuki yönüne ağırlık veren kurumlar kadar doğal hayatın korunması, toplum-çevre ilişkisinin geliştirilmesi gibi konuları merkezine alan kuruluşların örnekleri çoğaltılabilir.

1990'lı yıllardan itibaren sivil kuruluşlar olarak ortaya çıkan mevcut çevre örgütlenmeleri üye sayılarıyla birlikte etki alanlarını 2000'li yıllarda genişletmişlerdir. Toplumun farklı sosyo-ekonomik ve ideolojik kesimleri içinden ortaya çıkan yeni çevre örgütlenmeleri sayesinde çevre sorunlarının toplumsallaşmasının önü açılmıştır. Bu anlamda

çevreciliğin farklı siyasal perspektiflere eklemleme süreci, Türkiye’deki çevreciliğin izlediği seyrin 2000’li yıllardaki durağını oluşturmaktadır. Çoban’ın da (2002; 25) belirttiği gibi kurumsallaşma süreciyle birlikte bireysel pratiklerin de etki gösterdiği, çevreciliği siyasal perspektiflerle ilişki içine dâhil eden bu süreç, çevre söylemlerinin toplumsal etki gücünü arttırmıştır.

2000’li yıllarda çevreciliğin en azından söylemsel olarak yaygınlaşmasındaki temel faktörlerden biri de farklı toplumsal gruplardan çevreci kuruluşların, eğitim aracılığıyla çevre farkındalığını arttırmak için yaptıkları faaliyetlerdir. 1990’lı yıllarda toplumsal bilinçlendirme süreçlerine ağırlık vermiş olan çevre kuruluşları, 2000’li yıllarda yeni çevre kuruluşlarının oluşturduğu ivmelenmeyle birlikte eğitim ve çevre ilişkisini ön plana çıkararak, bilinçlendirme süreçlerini eğitim aracılığıyla kurumsal bir hale getirmişlerdir. TEMA vakfı, DOÇEV, TÜRÇEV, ÇEKÜD gibi çevre kuruluşları, ilköğretim düzeyinden yükseköğretim düzeyine kadar eğitim kurumları içinde faaliyet göstermeye önem vermiş, bununla birlikte kendi eğitim faaliyetlerini geliştirerek çevre konusunda bireysel farkındalığı arttırmaya çalışmışlardır (Karataş, 2014). Bununla birlikte akademik bir faaliyet olarak çevrecilik ve çevre sorunlarına ilgi, çevre kuruluşlarının ürettiği eğitim süreçlerinin de bir sonucu olarak 2000’li yıllarda artış göstermiş ve çevreye ilişkin yeni profesyonellerin oluşmasının önünü açmıştır.

Toplumsal bir konu olarak çevre her zaman siyasal bir nitelik de taşımıştır. Dünyadaki örnekleri bir yana, çevrecilik Türkiye’de de farklı on yıllarda farklı söylemler ve pratiklerle siyasal alanın içinde daima yer almıştır. Çevre siyaset ilişkisi, 2000’li yıllarda çevre örgütlenmelerinin enerji sorununu merkeze alan bir perspektifle siyasal söylemler üretmeleri üzerinden şekillenmiştir. Özellikle hidroelektrik ve termik santral yapım süreçlerine karşı itiraz oluşturan çeşitli yerel örgütlenmeler bu yıllarda sayılarını ve faaliyetlerini arttırmışlardır (Özlüer vd., 2016; 31). Bununla birlikte kurumsal bir örgütlenme içinde olmayan yerel hareketlerden de bahsetmek mümkündür. Özellikle maden arama süreçlerine karşı geliştirilen Ordu’nun Fatsa ilçesi ve Artvin’in Cerattepe bölgesindeki eylemler, örgütsüz ve tabandan itirazların 2000’li yıllardaki örneklerini oluşturmaktadır.

Kurumsallaşmış çevre kuruluşlarının enerji ve diğer toplumsal sorunlarla olan ilgisi 2000’li yıllarda *sürdürülebilirlik* kavramı üzerinden şekillenmiştir. Son 40 yıldır bütün dünyada çevreciliğin gündeminde olan sürdürülebilirlik öncelikle makroekonomik bir gelişim sürecini ifade etmek için kullanılmış olsa da zaman içinde bütün toplumsal faaliyetleri kapsayacak kadar genişlemiş üretim-tüketim ilişkilerinden gündelik hayat faaliyetlerine uzanan geniş bir kullanım pratiği kazanmıştır. Sürdürülebilirlik, Türkiye’deki çevrecilik söylemi içinde bu geniş anlamıyla 2000 sonrasında yer bulmuş ve çevrecilik söylemlerinin

temel kavramlarından biri haline gelmiştir. Sürdürülebilirlik kavramı çerçevesinde eğitime ağırlık vererek bilinçlendirmeyi merkezine alan ve geniş kitlelere ulaşmaya çalışan çevrecilik faaliyetleri çevre söylemlerinin ve pratiklerinin ana damarını oluşturmaktadır.

4. Sonuç

Türkiye’de çevrecilik kavramı 1970’li yıllarda başlayan ve 1980’li yıllarda artarak devam eden protestolarda nüvelerini oluşturmuştur. Bu dönemlerdeki protestolarının önemi, çevre sorunlarının toplumsal olarak duyulmasına olanak vermiş ve çevre kavramının toplumsal yaşamla nasıl iç içe olduğunu göstermiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Protestoların temelini oluşturan yerel coğrafyanın korunması amacı, Türkiye’de oluşan çevrecilik fikrinin de uzun yıllar merkezinde yer almıştır. Bununla birlikte çevre protestolarını gerçekleştiren yöre halklarının çevreyle olan ilişkisi aynı zamanda geçim kaynaklarının temelini oluşturduğundan çevre sorunlarının ekonomiyle olan ilişkisinin çevrecilik kavramının oluşmaya başladığı yıllarda fark edilmesi, Türkiye’de çevrecilik fikrinin oluşma sürecinin özgün bir yönünü oluşturmuştur.

Yerel protestolarla başlayan çevre hareketinin ülke geneline yayılma süreci çevreciliğin siyasetle olan ilişkisinin görünürlük kazanmasını sağlamıştır. Özellikle enerji santralleri ve madenlere karşı gerçekleştirilen protesto ve direnişlerin olumlu ya da olumsuz siyasal bir yankı bulmuş olması, ekonomiden sonra çevrenin de siyasal bir konu olduğunu Türkiye toplumuna göstermiştir. Türkiye’de çevreciliğin çeşitli vakıf ve derneklerle görece kurumsallaşmaya başladığı 1990’ların ortalarına kadar çevrenin siyasal ve ekonomik bir konu olarak algılanması artan bir ivmeyle devam etmiştir.

Çevreciliğin kurumsallaşma süreci, çevrecilik fikrinin gelişmesi açısından olumlu ve olumsuz yönleri sahip bir süreç olmuştur. Öncelikle çevre mücadelelerinin kalıcı olması anlamında kurumsallaşma önemli bir süreçtir. Çevre sorunlarının sadece ortaya çıktığı alanla sınırlı kalmaması ve çevre konularının ve sorunlarının ifadesinin yaygınlaşmasını sağlamak adına yine kurumsallaşma önemli bir görev üstlenmiştir. Kurumsallaşma süreci, çevre hareketleri ve protestolarının ürettiği devrimin kalıcı olabilmesi için bir potansiyeli de taşımaktadır. Ancak tam da bu noktada kurumsallaşma sürecinin olumsuz etkileri görülebilir. Özellikle kurulan çevreci vakıf ve derneklerin farklı sanayi kuruluşları ya da siyasal örgütlenmelerle olan ilişkisi Türkiye’deki çevre hareketinin gelişme kanallarını tıkarken çevrecilik fikrini de korumacı perspektifin dar sınırlarına hapsedmiştir.

Çevre hareketleri içerisinde gerçekleştirilen gösteri ve protestolar Türkiye’de çevre farkındalığının oluşmasındaki etkin faktörlerden biri olmuştur. Çevrenin diğer kurumsal yapılarla olan ilişkisi ve çevre hareketlerinin iç tutarlılığı bu farkındalık sayesinde

mümkündür. Bu protesto ve gösteriler çevreciliğin sadece bir kavram olarak değil ürettiği anlamlar ve değerlerle toplumsallaşması için zorunludur. Ancak özellikle 1990'lı yılların ortalarında sonra kurulan ve 2000'li yıllardan nicelik ve nitelik olarak fazlalaşan çevre vakıf ve derneklerinin kitleleri eğitime yönünde projeler geliştirmesi ve çevre eğitimi kendi yapılarının bir parçası haline getirmesi çevrecilik fikrinin yerleşmesi için önemli bir adım oluşturmuştur. Yine de sadece kendi görüşlerini eğitim süreçlerine dâhil eden çevre vakıf ve derneklerin kendi çevrecilik anlayışlarını tek çevrecilik biçimi olarak sunmaları çevrecilik söylemlerini kısırlaştırma tehlikesini içinde daima barındıracaktır.

Türkiye'de çevrecilik fikri önce çevre hareketinin ürettiği eylemlerle, adaha sonra ise bu hareketin yanı sıra oluşan vakıf ve dernekler aracılığıyla yaygınlaşmıştır. Bu yaygınlaşma sürecinde kitle iletişim araçları, basın yayın organları ve yazılı yayınlar önemli bir yer tutar. Özellikle süreli yayınların bir devamlılık göstermese de varlığı, çevre sorunlarıyla birlikte çevrecilik kavramı üzerine fikirlerin üretilmesinde önemli bir etkidir.

References / Kaynakça

- Brulle, R. J. (1996). Environmental Discourse and Social Movement Organizations: A Historical and Rhetorical Perspective on the Development of U. S. Environmental Organization *Sociological Inquiry* 66:1, 58-83.
- Carter, N. (2007). *Politics of the Environment: Ideas, Activism, Policy*. New York: Cambridge University Press
- Çoban, A. (2002). Çevreciliğin İdeolojik Unsurlarının Eklemlenmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(3), 3-30.
- Connolly, J. & Smith, G. (2003). *Politics and the Environment from Theory to Practice*. London: Routledge.
- Dinçer, M. (1996). Çevre Gönüllü Kuruluşları, Ankara: Türkiye Çevre Vakfı.
- Dobson, A. (2007). *Green Political Thought*. New York: Routledge.
- Duru, B. (1995). Çevre Bilincinin Gelişim Sürecinde Türkiye'de Gönüllü Çevre Kuruluşları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi.
- Duru, B. (2002). Türkiye'de Çevrenin Siyasallaşması: Yeşiller Partisi Deneyimi. *Mülkiye Dergisi*, 256, 179-200.

Eckersley, R. (2003). *Environmentalism and Political Theory: Toward an Ecocentric Approach*. London: ULC.

Eckersley, R. (2006). *Free Market Environmentalism: Friend or Foe?*. H. G. Stephens (ed.), *Contemporary Environmental Politics* içinde (145-159). New York: Routledge.

Field, D. R.; Luloff, A. E. & Krannich R. (2002). Revisiting the origins of and Distinction between Natural Resource Sociology and Environmental Sociology. *Society and Natural Resources*, 15, 213-227.

Karataş, A. (2014). Toplumsal Çevre Bilincinin Yaygınlaştırılmasında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: Türkiye Örneği. *Turkish Studies*, 9(2), 855-867.

Kavas, A. (2011). Türkiye’de Gönüllü Çevre Örgütleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi.

Kaya, R. (2011). Bir Ekoloji Hareketi Olarak Yeşiller ve Türkiye’de Yeşiller Partisi. A4 Ofset, İstanbul.

Künar, A. (2002). *Don Kişot’lar Akkuyu’ya Karşı; Anti Nükleer Hikâyeler*. Başak Matbaacılık: Ankara.

O’Riordan, T. (1981) *Environmentalism*. London: Pion.

Özlüer, F.; Turhan, E. & Erensü, S. (2016) *Türkiye’de Ekoloji Mücadelesi: Sınıfsal ve Tarihsel Arayüzler Arasında Nereden Nereye?*. Sinan Erensü (der), *İsyanın ve Umudun Dip Dalgası* içinde (15-39). Tekin Yayınları: İstanbul.

Pepper, D. (2008). *Modern Environmentalism: An Introduction*. London: Routledge.

Sagoff, M. (2004). *Price, Principle and the Environment*. New York: Cambridge.

Şahin, Ü. (2007). Bir Sivil Toplum Teması Olarak Çevrecilik: Ekoloji Hareketlerinin Siyaset Dışına İtilmesi. *Sivil Toplum Dergisi*, 20.

Slocombe, D. (1984). Environmentalism: A Modern Synthesis. *The Environmentalist*, 4, 281-285.

Talhir, G. (2002). *The Political Ideology of Green Parties: From the Politics of Nature to Redefining the Nature of Politic* New York: Palgrave Macmillan.

Other Sources / Diğer Kaynaklar

Yeşiller Partisi Tüzüğü (1989). TBMM.